

Ігор МОТОРНЮК

НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ФРАНКОВОГО “МОЙСЕЯ”

*Воздвигне Україна свого Мойсея, –
не може ж так бути!*

Павло Тичина

“Мойсей” належить до тих творів світової літератури, що акумулюють фундаментальні проблеми, які супроводжують людство продовж усієї його усвідомленої історії, але які кожного екстремального її повороту постають ніби заново. А тому й самі твори кожного разу прочитуються і сприймаються також заново.

На таке сприймання “Мойсея” налаштовує монографія Андрія Скоця “Поєми Івана Франка” (Львів, 2002), у якій, крім “Мойсея”, йдеться ще про чотири поеми (“Ботокуди”, “Сурка”, “На Святоюрській горі”, “Смерть Каїна”). Але аналізу “Мойсея” приділено особливу увагу, він займає половину книжки. Автор сам заново перечитує цей твір, заохочуючи приєднатися і читача, а навіть більше, – спонукає його до дальшого нового прочитання (або навіть перепрочитання).

Починається все з витлумачення Франкового задуму поеми, його визрівання й реалізації. А.Скоць залучає нові або досі маловідомі навіть френкознавцям факти, які по-новому розкривають провідну ідею твору. Зокрема він наводить фрагмент розмови Франка з єврейським ученим, теоретиком сіонізму Теодором Герцелем, яка відбулася на початку 1893 р. під час Франкового перебування у Відні. Про це пише В.Щурат у спогаді, опублікованому в 1937 р. в польській газеті “Хвиля”. Цей спогад досі у нас ніхто не перекладав і не передруковував. Мова йшла про відродження єврейської держави, яку здобули євреї завдяки Мойсеєві.

“Колись, – зауважував Франко, – ви мали Мойсея і тільки одно ярмо єгипетське до скинення. А сьогодні? Ми, українці, маємо їх три, а ви навіть десять раз більше, бо розсіялись по всьому світі”. На це Герцель відповів: “Мойсеї не родяться щодня... вони формуються під зовнішнім гнітом... Якщо колись ви його відчуєте так як ми, то й у вас почнуть оглядатися за своїм Мойсеєм і напевно знайдуть його, хоча сьогодні його ще може закинули б камінням.

Зрештою час усе може прискорити”. А в 1896 р., рецензуючи працю Герцеля про відродження єврейської держави, Франко зазначив, що ця ідея не нова і стосується не тільки євреїв, – вона всенародна. І саме її Франко й використав.

Аналіз цих та інших фактів, а також самої поеми, веде Андрія Скоця до такого твердження: Виношуючи “мойсеївську” тему, Франко “заздалегідь був заангажований на високу націоналістичну ідею – відродження суверенної Української держави, розуміючи її (це засвідчує розмова з Герцелем) як звільнення України з-під російського, австрійського та польського ярма. Політична програма недвозначна, окреслена виразно і чітко... ми бачимо Франка – щирого українського націоналіста, ми чуємо голос його зболеної любові й справедливої ненависті. Це політичний ракурс осмислення “Мойсеєвої” теми, генетичний ключ, генетичний “вихід” І. Франка на Біблію, це той творчий імпульс, ідейний заряд, що “спрацював” на біблійний Старий Завіт, а в ньому – на Мойсея” ...

У цих дещо емоційних словах важливі дві речі. По-перше, – визначення Франка “як щирого українського націоналіста”. Поки що так Франка ще ніхто не називав. Можливо, навіть самі “щирі українські націоналісти”. Андрій Скоць спонукує переглянути, переоцінити усю Франкову спадщину, саму його постать у нашій літературній і суспільній історії як “Великого Каменяря”. Наповнити цю метафору іншим змістом, відмінним від того, що вкладали “радянські франкознавці,” але іншим і від того, що пропонує, наприклад, Т. Гундорова у книжці “Франко – не Каменярь”. По-друге, – Скоць упритул підходить до перетлумачення самого жанру поеми, вбачаючи в ній “політичний ракурс осмислення “Мойсеєвої” теми” (“мойсеїади” ?).

Підстави для такого перетлумачення дають пояснення самого Франка. Скоць посилається на відомі спогади Франкової доньки Ганни і його сучасника й дослідника Михайла Мочульського про враження, які справила на Франка скульптура Мікеланджело “Мойсей” під час подорожі у 1904 році до Італії. Доречно було би навести ще й такі слова Мочульського:

“Десь у березні 1905 р., вертаючи з Франком з засідання “Наук. тов. ім. Шевченка”, я захоплювався його поезіями “Із книги Кааф”, саме надрукованої в “Літ.-наук. Віснику”, та й радив йому написати цілу книгу тих поезій, у яких закріпив би свою філософію

життя. Поет усміхнувся і сказав: “А тимчасом я пишу поему, в якій матимете філософію політики...” Поет на той час писав “Мойсея”, і в нього на думці було дати своїм землякам філософію політики – політичний заповіт”.

Отже, “Мойсей” – як “політичний заповіт”, як *політична* поема, в якій виражена “філософія політики”, основна кінцева мета якої – відродження української Держави. Тому “Мойсея” можна (варто, треба?) поставити в один ряд з іншими “політичними” поемами в нашій літературі. Починаючи, можливо, від “Слова”, в якій також провідна політична ідея – захист, збереження тодішньої української Держави. А далі – в цей ряд поставити “Енеїду”, у якій, попри її бурлескний характер, виражена та ж – політична, але вже державовідбудовча ідея, що йде також від оригіналу. Хоча там інші грані, інакші аспекти цієї ідеї, інші чинники, але, перенесена в українську дійсність, вона постає якраз у своїй державовідбудовчій (державовідроджуючій) сутності: Якщо Еней (у Вергілія), по зруйнуванні Трої, прямує (з волі богів!) до Італії (фактично до тої ж “землі обітованої”), щоби збудувати нову державу, то український Еней мав би здійснити подібну місію (по зруйнуванні Січі). Бо чи ж випадково козаки-троянці “Про Сагайдачного співали, /Либонь співали і про Січ” (!) Одначе тоді (та й пізніше) ніхто не наважився саме так прочитати поему Котляревського. Та якби таке сталося, то вся наша наступна історія, а література зокрема, могла би скластися трохи по-іншому...

У цей ряд можна поставити ще одну поему, написану після Франкового “Мойсея”, в якій “мойсеївська ідея” вже аж надто самоочевидна, – поему В.Сосюри “Мазепа”. Прототипом для неї став свій, реальний – український Мойсей, що також взявся вивести Україну з рабства і відбудувати свою Державу. Хоча аналогія тут видається такою ж віртуальною, як і у випадку із українізованим Енеєм...

І все ж такий ряд можливий (нехай і віртуально). І в ньому “Мойсей” постане як твір, у якому маємо не тільки “філософію політики”, а й філософію мистецтва слова. Адже тут політика, будучи вираженням потреб часу, втілюється у художньому творі високої мистецької проби. Тобто політика не затіює власне самого мистецтва. Навпаки, – мистецтво допомагає найефективніше донести цю політику до читача.

Щоби глибше зрозуміти таку “філософію”, треба поставити поему у контекст тогочасного українського літературного процесу, відомого під поняттям “модернізм”. Прийнято вважати, що модернізм з’явився у нас під впливом західноєвропейської, зокрема польської літератури. Але у нас були й свої спонуки. Вони обумовлені не тільки станом тодішньої літератури, який Франко визначав як “доба епігонства”, яку треба було здолати. Українство вступало у нову фазу національного відродження: з культурного, яким воно було у ХІХ ст., ставало політичним. На початку ХХ ст. вперше за всю нашу історію з’являються політичні партії, які вже досить чітко ставлять питання про відродження української держави. Таким чином, відбувається *модернізація* українського національного відродження. А це змушує модернізуватися і суспільно-політичну думку, засоби і способи її вираження. У тому числі, або й передусім літературу як найдійовішого в тих умовах і фактично єдиного способу, єдиної форми вираження цієї думки. Звичайно, таку функцію могла би й повинна виконати публіцистика, для якої потрібна була преса як трибуна. Цього тоді Україна не мала. Література, зокрема поезія традиційно залишалася таким єдиним засобом, за допомогою якого провідну ідею можна було виражати й доносити до суспільності в усній формі. І це Франко використовував максимально. Поезія стала дійовим засобом вираження і пропаганди високої націоналістичної політичної ідеї.

Хоча тоді не всі це зрозуміли й сприймали. Наприклад, Микола Вороний, якого вважають теоретиком українського (літературного) модернізму, намагався сепарувати поезію від усякої політики, від будь-якої суспільної тенденції. Те ж саме невдовзі робитимуть і “молодомузівці”. Наступні події, однак, змусили їх переорієнтуватися. Франко це зрозумів одразу. Вирішальну роль відіграла і російська революція, яку Франко сприймав як “подув весни”. Фактично, це була перша українська національно-визвольна революція (бодай перша її спроба). Вона поставила оту вічну вселюдську проблему новим ребром як проблему взаємин вождя-провідника і народу у вирішальний (екстремальний) момент його історії.

“Мойсей”, таким чином, поставав як визначне явище українського (зукраїнізованого європейського) модернізму. Та це суто фахові літературознавчі аспекти проблеми. У даному разі важливі аспекти політичні, їх джерела і їх перетрансформації у відповідності

з потребами часу. Андрій Скоць, детально простежуючи біблійне першоджерело поеми, залучає також факти з реальної історії ізраїльського народу.

І тут постає ще одне питання: чи міг Франко знайти аналогії в історії українського народу? Мабуть, міг. Але...

Пізніше В.Сосюра у вступі до поеми “Мазепа”, що починався словами “Навколо радощів так мало...”, звертаючись до України і української нації, скаже такі страшні, але правдиві слова: “У тебе так: два-три герої, А решта – велетні дурні”. Отже, “велетні” не годилися. Але й “герої” не могли бути прототипами, бо ж відомо, чим закінчувався їх “героїзм”. Не міг Франко знайти аналога в українській історії до порозуміння між вождем-провідником-Мойсеєм з масою-народом. Про це також писав Сосюра у згаданому вступі до “Мазепи”: “Москві та Жечі Посполитій / Колись жбурнув тебе Богдан. / А Потім хтів тобі Мазепа / Від серця щирого добра... / Його ж ти зрадила і степом / Пішла рабинєю Петра”. Мазепа (як варіант українського Мойсея – ?) не зумів порозумітися зі своїм народом, який його не тільки не послухав, а зрадив і повернувся назад у рабство...

Франко знаходить аналога-прототипа у біблійному Мойсеєві, у якого хоча також були колізії зі своїм народом, але почату ним справу довершили інші. Однак модифікуючи біблійну постать як приклад до наслідування, Франко (можливо, й не усвідомлено) наділяє її аж надто притаманними українству рисами. Вагання, сумніви, хвилини розчарування-зневіри, властиві Мойсеєві біблійному, у Франкового Мойсея посилюються й поглиблюються. Отож мимоволі постає ще одне питання: а чи здатний був ось такий (український – зукраїнізований) Мойсей виконати покладену на нього конкретну історичну місію? Адже ж бо йшлося не про Мойсея – теоретика, який би науково обґрунтовував шляхи виходу з неволі (як робив це, скажімо, М.Драгоманов), навіть не про Мойсея-трибуна, який би закликав народ до активної дії (як це робив сам Франко). Йшлося про такого Мойсея, який сам був би здатний на таку усвідомлену дію і – найголовніше! – спроможний був очолити й повести народ до поставленої мети...

А можливо, Франко хотів застерегти саме такого майбутнього потенційного українського Мойсея, змусити його позбутися оцього

українського національного “комплексу-синдрому” ? Можливо, кінцева строфа Франкової поеми могла би (мала би?) звучати дещо інакше. Не у якусь незвідану “безвість віків”, не якомусь абстрактному “духові” “простувати шлях”, а йти у чітко визначеному напрямку, з конкретною, чітко усвідомленою метою. І не “вмирати на шляху”, а *перемагати!*...

Ось ще на таке прочитання (можливо, десь у підтексті), зорієнтовує монографія А.Скоця, на яке досі тим більше ніхто не зважився... Та якби у 1917-1920 роках тодішні новоявлені Мойсеї наші (в особі Грушевського-Винниченка-Петлюри) прочитали ось так (чи бодай узагалі прочитали тоді) Франкову поему, то усе могло би також відбутися по-іншому...

Можливо, й П.Тичина сподівався на появу саме такого “свогого Мойсея”, який би нарешті виконав історичну місію. Можливо, і сам він (як, зрештою, й Франко) уподібнювався (хотів уподібнитися) до нього. А тому “од всіх своїх нервів” посилав клич: “Поете, устань!” І це веде до ще одного прочитання Франкової поеми, яке дало би привід для роздумів про те, про що говорив Є.Маланюк: “Як в нації вождя нема, тоді вожді її – поети”. Такі роздуми були би дуже доречні сьогодні. Особливо стосовно сучасних поетів, які взялися стати вождями (Мойсеями) у прямому значенні цього політичного слова. Замість того, щоби дати твори, рівновеликі за значенням до “Мойсея”. Але поети, перебираючи на себе місії вождів (Мойсеїв), залишаються поетами... Як це позначається на їхньому “вождівстві”, бачимо на прикладах і Павличка, і Драча, і Олійника...

Але тут мова про новоявлених Мойсеїв “від політики”.. Хоча Україна здобулася на свою Державу, скажемо так, не “помойсеївськи”, без прямої участі Мойсея, а ніби безпосередньо від самого Єгови. Однак потреба в “своєму Мойсеєві” не відпала. Змінився тільки його статус. При цьому “комплекс-синдром” у “новоявлених Мойсеїв” не тільки поглибився, а й спотворився. Завдяки одному “маємо те що маємо”. Завдяки другому взагалі не знаємо “що маємо” (“що будуємо”).

Рекомендувати їм прочитати Франкового “Мойсея” – справа даремна, бо це та ситуація, яку вже не виправить... ніщо. Хіба що надія на претендентів у нові (новітні) “свої Мойсеї”... Перший з них – Віктор Ющенко, який начебто знає, куди і як треба вести народ, у якого

з ним начебто є порозуміння. Але і в нього отой “комплекс-синдром” усе може звести на манівці...

Щось зарадити тут могли би наші поети, але не як “вожді” а як власне *поети*. Скажімо, Драч або Олійник, які, замість безплідного сидіння у Верховній Раді, створили би нову поему, рівновелику за вагомістю Франковому “Мойсеєві” ... Чи й це – справа марна?..

І все ж я хотів закінчити ці міркування словами, поставленими в епіграфі на початку. Але перед тим дав прочитати своєму приятелеві, фізику за фахом, який також прочитав і монографію Андрія Скоця. Ось що він відповів: “Ні, не Мойсея, не поета, – нам треба нині Піночета!..”

Виходить, можливе ще одне прочитання Франкової поеми?...